

Mirosława Kanar
Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Różne oblicza przemocy wobec osób w spektrum autyzmu.¹

1. Przemoc – ramy teoretyczne zagadnienia

Światowa Organizacja Zdrowia (2002) definiuje działania przemocowe jako świadome, celowe wyrządzanie komuś szeroko rozumianej szkody. Działania te mogą skutkować zagrożeniem zdrowia, życia, ból psychiczny, zaburzenia w rozwoju lub deprawację. Inne określenia terminu przemoc to brutalizm, okrucieństwo, przestępczość (J. Helios, W. Jedlecka, 2017, s. 15).

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele podziałów przemocy. Poniżej przedstawione zostały jej różne rodzaje ze względu na charakter zachowania agresora.

Przemoc fizyczna

Najbardziej charakterystyczna jest przemoc fizyczna, która objawia się naruszeniem nietykalności fizycznej. Oznacza to zachowania takie jak np. podstawianie nogi, popychanie, bicie, kopanie, plucie, przetrzymywanie, wyrywanie przedmiotów, zabieranie i niszczenie własności innej osoby, szarpanie (M. Łuba, 2016, s. 2). Zjawisko naruszania nietykalności fizycznej jest najczęstszą formą przemocy. Na podstawie badań dotyczących kar fizycznych stosowanych przez rodziców wobec swoich dzieci szacuje się, że skala występowania zjawiska sięga od 84% do nawet 97% w Anglii i USA, natomiast w Polsce ok. 60% (K. Kmieciak-Baran, 1998, s. 370). Przemoc fizyczna może odnosić się do użycia samej siły fizycznej, przewagi siły fizycznej agresora względem ofiary lub efektu użycia siły fizycznej (J. Cichła, 2014, s. 54).

Przemoc psychiczna

1 Pełna wersja: Kanar M. (2020), Różne oblicza przemocy wobec osób ze spektrum autyzmu – rekomendacje dla praktyki, W: Nauki społeczne i humanistyczne - Varia, Red. D. Łukomiak Wydawnictwo Naukowe ArchaeGraph, s.179-206.

Przemoc psychiczna nazywana także przemocą emocjonalną jest naruszeniem godności osobistej. Za cechy tej przemocy uznaje się takie działania jak: traktowanie człowieka przedmiotowo, brak poszanowania systemu wartości drugiej osoby, zniewolenie człowieka, demoralizacja. Naruszenie godności osobistej może się przejawiać poprzez poniżanie, manipulowanie inną osobą, brak zapewnienia wsparcia, wyśmiewanie, narzucanie swoich poglądów bądź kontrolowanie danej osoby (M. Łuba, 2016). To także krytyka, stałe ocenianie, wmawianie choroby psychicznej, izolowanie, wymuszanie posłuszeństwa i podporządkowania, poniżanie, zawstydzanie, szantażowanie, bądź grożenie. Przemoc psychiczna wiąże się również z degradacją werbalną. Jest to używanie pejoratywnych określeń wobec ofiary np. przezywanie, dokuczanie, wyzywanie, grożenie, rozprzestrzenianie plotek, pokazywanie nieprzyzwoitych gestów, ośmieszanie, przeszkadzanie. Przemoc psychiczna może oznaczać wyśmiewanie opinii, religii, przekonań, czy niepełnosprawności (M. Łuba, 2016, s. 2). Naruszenie godności osobistej może wiązać się z nakłanianiem ofiary do popełnienia samobójstwa, a także do szantażu, zmuszania ofiary do oglądania przemocy.

Inną formą przemocy psychicznej jest tzw. gaslighting, czyli manipulowanie drugą osobą w celu wmówienia jej choroby psychicznej, niestabilności emocjonalnej oraz w związku z tym przejęcie przez agresora kontroli nad życiem ofiary (ubezwłasnowolnienie). Najczęściej ofiarami gaslighterów są osoby o niskim poczuciu własnej wartości, doświadczające przemocy w dzieciństwie (J. Helios, W. Jedlecka, 2017, s. 20).

Przemoc seksualna

Według literatury przedmiotu przemoc seksualna jest to wykorzystanie seksualne drugiej osoby bez zgody ofiary (A. Nowak, M. Pietrucha-Hassan, 2013, s. 13). Wyróżnia się jej trzy rodzaje: gwałt, pedofilię, kazirodztwo. Najczęściej dochodzi do wykorzystywania seksualnego dziecka (M. Borowski, 2012, s. 4). Kolejną spotykaną formą tej przemocy jest wymuszenie kontaktów seksualnych w związkach małżeńskich (najczęściej żony zmuszane są do współżycia). Innymi formami tego rodzaju przemocy jest: wymuszanie praktyk seksualnych, sadystyczne formy aktów płciowych, krytyka zachowań seksualnych, wymuszanie kontaktów seksualnych z innymi osobami (J. Helios, W. Jedlecka, 2017, s. 21). Autorzy publikacji zwracają uwagę na cel przemocy seksualnej, który najczęściej nie jest związany z zaspokojeniem seksualnym. Wykorzystanie seksualne ma na celu ukazanie dominacji przez agresora (Roszak, 2009, s. 3 – 5).

Przemoc ekonomiczna

Zaspokajanie władzy i kontrola nad życiem innej osoby ze względu na jej stan majątku określa się mianem przemocy ekonomicznej. Wiąże się z tym podporządkowanie materialne danej osoby (uzależnienie). Ofiara może być całkowicie pozbawiona dochodów lub posiada niezależność finansową, jednak na skutek manipulacji sprawcy czuje się zależna od agresora. Cechami charakterystycznymi tej formy przemocy jest pozbawianie środków niezbędnych do życia, okradanie danej osoby, uniemożliwianie korzystania z dóbr materialnych (np. mieszkania), nadmierna kontrola wydatków, zastraszanie ofiary (J. Helios, W. Jedlecka, 2017, s. 23 – 28).

Zaniedbanie

Specyficzną formą przemocy jest zaniedbanie. Oznacza to brak wsparcia w optymalnym rozwoju dziecka, czyli niezaspokajanie podstawowych potrzeb biologicznych i psychicznych. Może rozpocząć się w trakcie rozwoju prenatalnego (np. matka spożywająca alkohol, prowadząca niehigieniczny tryb życia), aż do osiągnięcia niezależności przez ofiarę. Zaniedbywanie oznacza brak zaspokajania potrzeb biologicznych (np. głodzenie), a także poznawczych (np. izolacja dziecka). Może wiązać się z porzuceniem dziecka lub narażeniem na utratę zdrowia bądź życia (J. Helios, W. Jedlecka, 2017, s. 28). Zaniedbanie jest przemocą najczęściej stosowaną przez dorosłych wobec osób wymagających czynności opiekuńczych tj. dzieci, osób starszych bądź osób z niepełnosprawnością (A. Filipek, 2017).

Inne rodzaje przemocy

W literaturze wyróżnia się także inne rodzaje przemocy. **Przemoc relacyjna** to wszelkie działania prowadzące do obniżenia czyjegoś statusu w grupie (bez fizycznego kontaktu), wykluczenia z grupy, izolowanie, nieodzywanie się i pomijanie (E. Czerniewska-Koruba, 2015, s. 7).

Wyodrębnia się także **cyberprzemoc**, czyli przemoc z użyciem nowych technologii. Może objawiać się wysyłaniem obraźliwych SMSów bądź maili do ofiary, agresor może zamieszczać obraźliwe wpisy na portalach społecznościowych, umieszczać filmy lub zdjęcia ośmieszające, poniżające ofiarę. Do tego rodzaju przemocy zaliczamy również kradzież

tożsamości, śledzenie (stalking) i nękanie (E. Czerniewska-Koruba, 2015, s. 7). Najnowszą formą cyberprzemocy są cyberataki i tzw. rajdy, które zapoczątkowała sytuacja społecznego lockdownu i związanym z tym nauczaniem zdalnym. Cyberataki najczęściej polegają na uślizaniu nauczycielom oraz niektórym uczniom podczas lekcji online przez osoby, które najczęściej nie są uczniami danej szkoły.

W literaturze przedmiotu można znaleźć informacje na temat **przemocy strukturalnej/institutionalnej**. Charakteryzuje się ona łamaniem praw człowieka w instytucjach. Związana jest najczęściej z placówkami pomocy społecznej lub placówkami opiekuńczymi. Wiąże się ona z przemocą psychiczną oraz ekonomiczną. Jest to rodzaj wyrządzania krzywdy trudny do wykrycia, ponieważ rzadziej dochodzi do przemocy fizycznej i podobnie jak w przypadku przemocy psychicznej ofiara może nie mieć możliwości podjęcia działań w celu szukania pomocy. Wyróżnia się trzy przejawy przemocy instytucjonalnej: przemoc psychiczno-emocjonalna (etykietowanie podopiecznych pejoratywnymi określeniami, stygmatyzacja, zaniżanie poczucia własnej wartości podopiecznych), przemoc fizyczna (przymus fizyczny, unieruchomianie, izolowanie, przymus farmakologiczny), przemoc ekonomiczna (M. Sobkowiak, 2012, s. 13 – 23).

Pochodną przemocy instytucjonalnej jest **przemoc symboliczna (kulturowa)**. Odnosi się ona do narzucania drugiej osobie kultury, oddziaływania w taki sposób, aby ofiara wykazywała narzucone zachowania. Często przemoc symboliczna jest narzuceniem danych zachowań przez grupę np. w systemie edukacji. Ofiary mogą nie być świadome uczestniczenia w procesie przemocy ze względu na uznanie „naturalnego porządku świata”, w którym dostosowują się do opinii i zaleceń większości (J. Buława-Halasz, 2015).

Trójkąt dramatyczny: ofiara-sprawca-świadek (ratownik)

Szczególnie istotne w odniesieniu do tematu niniejszego artykułu jest ukazanie roli poszczególnych osób występujących w procesie przemocy. Trójkąt dramatyczny został opisany przez Stephena B. Karpmana (1968), pokazuje on naprzemiennosc ról: sprawcy-ofiary oraz świadka, nazywanego również wybawcą lub ratownikiem. Najczęściej obserwuje się to zjawisko w sytuacji agresji, przymusu lub przemocy fizycznej, psychicznej bądź werbalnej. W tej strukturze prześladowca (sprawca) charakteryzuje się umiejętnościami manipulacyjnymi, którymi obniża wartość innych ludzi, obwinia ofiarę, jest dominujący. Ofiara pełni funkcję bierną, jest kontrolowana przez agresora, jednak posiada silną więź emocjonalną ze sprawcą. Poszukuje ona pomocy, jednak działania te nie przynoszą

oczekiwanych rezultatów, co wzmacnia w ofierze poczucie beznadziejności sytuacji. Ratownik to osoba, która dostrzegła sytuację przemocową i podejmuje się prób jej naprawienia. Ratownik/świadek charakteryzuje się dużą empatią oraz współczuciem i to na niego przekierowana jest odpowiedzialność za sytuacje przemocowe. W swoich działaniach ratownik nie zawsze jest bezinteresowny. Często swoją postawą uzależnia innych od siebie (S. Karpman, 1968, s. 39 – 43).

Osoba pokrzywdzona charakteryzuje się zespołem cech osobowości, które mogą być czynnikiem umożliwiającym włączenie jej w akt przemocy. Najczęściej ofiara ma słabszą sprawność fizyczną, np. są to kobiety, osoby starsze, dzieci lub osoby z niepełnosprawnością. Ofiary przemocy charakteryzują się złą kondycją psychiczną, niskim poczuciem własnej wartości. Jest to osoba odczuwająca lęk, poczucie zagrożenia. U ofiar przemocy może występować depresja, uzależnienia, zespół stresu pourazowego oraz zachowania samobójcze.

Wyróżnia się typy postaw ofiary: bierną oraz prowokującą. Bierne mechanizmy radzenia sobie z przemocą oznacza unikanie prowokacyjnych zachowań, zabezpieczenie się przed urazami lub innymi skutkami przemocy. Osoba pokrzywdzona często przypisuje sobie odpowiedzialność za zaistniałą sytuację. Jeżeli ofiara podejmuje próby otrzymania pomocy, ale jej nie otrzymuje, może wycofywać się społecznie, co umożliwi sprawcy dalsze działania (A. Grygorczuk, K. Dzierżanowski, T. Kiluk, 2009, s. 62). Dzieci będące ofiarami o charakterze pasywnym charakteryzują się introwertyzmem i dużym poziomem lęku (J. Węgrzynowska, 2016, s. 12). Wyróżnia się również cechy ofiary prowokującej, która swoim zachowaniem niejako „przyciąga” sprawcę. Wśród dzieci charakterystyczne są problemy z koncentracją, napięcie, nadaktywność ruchowa, a także brak relacji rówieśniczych, napady gniewu (J. Węgrzynowska, 2016, s. 12).

W literaturze przedmiotu można znaleźć także kolejny typ ofiary tzn. osoby, które wykazują lęk przed byciem sobą. Są to osoby, które charakteryzują się cechami konformistycznymi, o dużym poziomie lęku, jednocześnie obawiające się ocen innych osób. Odczuwają one lęk przed porażką, który skutkuje poczuciem bezradności (A. Filipek, 2017, s. 59).

Ofiara może wykazywać się rezygnacją lub chęcią walki o poprawę swojej sytuacji. Bierna postawa najczęściej objawia się u osób starszych lub takich, które w przeszłości podejmowały próby szukania pomocy, ale jej nie uzyskały. Osoby niepokodzone ze swoją sytuacją próbują przekonać agresora, że nie są słabą jednostką. Ofiary te przyjmują aktywną postawę w celu poprawy swojej sytuacji. Do tych osób najczęściej zalicza się ojców będących

osobami pokrzywdzonymi oraz żony, które nierzadko walczą również w imieniu swoich dzieci (A. Filipek, 2017, s. 59).

2. Spektrum autyzmu w ujęciu teoretycznym

W polskiej literaturze uznaje się, że spektrum autyzmu to wieloprzyczynowe, złożone zaburzenie rozwoju w trzech sferach: relacji, porozumiewania się, zachowania (A. Maciarz, M. Biadasiewicz, 2010). W kontekście niniejszego artykułu warto zwrócić uwagę na koncepcję neuroróżnorodności. W tym rozumieniu autyzm nie jest zaburzeniem, a odmiennym stanem rozwoju. Ściśle związane jest to z neuroanatomicznym i neurofunkcyjnym obrazem mózgu osób ze spektrum autyzmu. Spektrum autyzmu to odmienny sposób funkcjonowania, odbierania rzeczywistości, czy myślenia. Autorzy publikacji na temat neuroróżnorodności podkreślają, że autyzm to część ludzkiej różnorodności. Zwolennicy tej koncepcji podkreślają, że wsparcie i pomoc ze strony państwa, środowiska lokalnego oraz najbliższych osób wobec autystów umożliwi im rozwój. Dzięki poszanowaniu, zaakceptowaniu neuroróżnorodności oraz poprzez podejście podmiotowe, osoby ze spektrum autyzmu będą mogły w pełni wykorzystać swój potencjał (E. Furgal, 2019).

3. Przegląd badań na temat przemocy wobec osób ze spektrum autyzmu

Zjawisko przemocy jest częstym przedmiotem rozważań badawczy z uwagi na jego skalę. Niestety wciąż brakuje pełnych informacji statystycznych na ten temat ze względu na częsty brak zgłoszeń ofiar bądź wycofywanie się ze złożonych zeznań. Według statystyk blisko 90 tys. osób doznaje różnych form przemocy w rodzinie (GUS, 2020). Zgodnie z raportem ukazanym przez Parlament Europejski 80% kobiet niepełnosprawnych jest ofiarą przemocy, a prawdopodobieństwo przemocy seksualnej jest pięciokrotnie wyższe niż wobec osób pełnosprawnych (J. Ławicka, 2019).

Osoby ze spektrum autyzmu są kilkakrotnie bardziej narażone na przemoc niż osoby neurotypowe. Badania z 2000 roku pokazują, że dzieci ze spektrum autyzmu częściej od swoich rówieśników są ofiarami przemocy poprzez zaniedbanie (P.M Sullivan, J.K Knutson, 2000). W 2009 przeprowadzono badania oparte na wywiadzie z rodzicami osób neuroatypowych. 90% matek stwierdziło, że ich dzieci były celem jakiejś formy

prześladowania (T. Atwood, 2015, s. 109 – 126). Badanie z 2012 roku wykazało, że 82% młodych ludzi z w spektrum autyzmu padło ofiarą przemocy (NAS, 2012).

Zgodnie z badaniami Ogólnopolskiego Spisu Autyzmu, aż 63% uczniów ze spektrum autyzmu doświadczyło: przemocy psychicznej (wśród neurotypowych rówieśników – 39%), zmuszania do wykonania czegoś nieodpowiedniego (33%) oraz przemocy fizycznej (27%) (M. Płatos, 2016).

Wyniki przedstawionych mogą być zaniżone, ponieważ osoby neuroatypowe niechętnie mówią o tym, że były prześladowane lub nie zdają sobie z tego sprawy. Najczęściej wobec dzieci i młodzieży z autyzmem jest stosowana przemoc słowna. W odpowiedzi na zaczepki, dokuczanie i szydzenie przez innych uczniów dzieci ze spektrum autyzmu mogą reagować agresją lub autoagresją. Tony Attwood (2015, s. 112) w swojej publikacji wskazuje, że najczęściej stosowane wyzwiska to „psychol”, „głupi”. Takie określenia odnoszące się do inteligencji mają duże znaczenie dla osób z autyzmem, ponieważ często ich zasobem jest wysoki poziom inteligencji, a etykiety te traktują bardzo dosłownie i osobiście. Przewiska np. „psychol” mogą urażać w szczególności dzieci i młodzież ze spektrum autyzmu, które biorą udział w psychoterapii bądź są w trakcie farmakoterapii.

Przemoc wobec osób ze spektrum autyzmu ma różne oblicza. Autorzy badań zwracają uwagę na takie objawy przemocy jak:

- brak odpowiedniego wsparcia do rozwoju danej osoby,
- stosowanie leków psychotropowych i uspokajających w nadmiarze bądź bez zaleceń lekarza,
- stosowanie niesprawdzonych lub nieatestowanych leków, suplementów,
- nadopiekuńczość (brak rozwijania samodzielności oraz uniemożliwianie samostanowienia o sobie),
- stosowanie przemocy fizycznej np. unieruchomienie, wykorzystywanie przewagi fizycznej nad dzieckiem/dorosłym,
- stosowanie nadmiarowej liczby terapii, niesprawdzonych, czy nawet szkodliwych,
- stosowanie, niepoparte badaniami medycznymi i zaleceniami lekarza diety (najczęściej eliminującej dane produkty),
- brak poszanowania godności i intymności danej osoby,
- izolowanie bądź ograniczanie kontaktu z innymi osobami/rówieśnikami,
- stosowanie awersyjnych i dyrektywnych metod terapeutycznych (E. Pisula, 2008; A. Piekarska, 2007; M. Różański, 2018).

J. Buława-Halasz (2015, s. 83) zwraca uwagę na specyficzną formę przemocy wobec osób ze spektrum autyzmu, czyli przemoc symboliczną. Jest to przemoc „niewidoczna”, „ukryta”, określana jako „przemoc miękka”. Przemoc symboliczna jest rozumiana jako „instrument adaptacji jednostki do norm grupy społecznej, do norm, reguł i przepisów organizacji w konwencjonalnym stadium rozwoju. Jednostka, przez system kar i nagród, ćwiczeń, narzucania znaczeń i uzasadnień istniejących norm, jest wćwiczona, wdrażana, przymusem wprowadzana w świat jej realnych i potencjalnych interakcji i relacji w zastanym świecie społecznym i jego instytucjonalnych urządzeń.” (J. Buława Halasz, 2015, s. 83).

Często ofiary przemocy symbolicznej nie są świadome uwikłania w danej, niekorzystnej dla siebie rzeczywistości. Osoby pokrzywdzone są pozbawione autonomii oraz mają zanizone poczucie własnej wartości. W tym kontekście sprawca przemocy symbolicznej poprzez jednorodne postrzeganie rzeczywistości narzuca swoje poglądy, sposób funkcjonowania, wartości innej osobie. Jest to rodzaj przemocy najczęściej spotykany w różnych formach oddziaływań edukacyjnych i terapeutycznych. Terapie stosowane w pracy z osobami ze spektrum autyzmu często polegają na pracy nad „innością” danej osoby w celu „normalizacji” danej osoby. Wypracowuje się umiejętności „przydatne”, zgodne z daną kulturą i środowiskiem, bez uwzględnienia potrzeb i możliwości danej osoby oraz jej odmiennego – neuroróżnorodnego sposobu funkcjonowania. Istotną rolę w przemocy symbolicznej wobec osób ze spektrum autyzmu odgrywają nauczyciele oraz terapeuci. Są oni pewni swoich kompetencji oraz „w dobrej wierze” dokonują aktów przemocy ukrytej. Terapeuci są w pozycji dominującej, zakładają zależność swoich podopiecznych, a swoje programy piszą na podstawie pracy nad zachowaniami, bądź nad umiejętnościami danej osoby, a nie w oparciu o dostosowanie środowiska czy inkluzji² osób z autyzmem. Dyrektywne metody wzmacniają rolę terapeuty lub nauczyciela, tym samym tworząc „niebezpieczne narzędzia”. Autorzy zwracają uwagę na uzyskanie przez terapeutów mikrowładzy, która wraz z każdym dniem terapii sprawia, że podopieczni zatracają swoją tożsamość oraz swój sposób postrzegania rzeczywistości. Przemoc symboliczna pozostawia „otwartą furtkę” do stosowania przemocy fizycznej bądź psychicznej (J. Buława Halasz, 2015, s. 82 – 83).

Większość badań skupia się na skali przemocy wobec dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu (przemoc rówieśnicza) lub na przemocy domowej. Jednakże na podstawie

2 Inkluzja rozumiana jako postawa nieróżnicująca funkcjonowania osób ze spektrum autyzmu w kategoriach „niespełniających kryteriów”, a odnosząca się do idei neuroróżnorodności.

rekomendacji Komitetu ONZ ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami dla Polski wysuwa się wnioski o dużej skali przemocy instytucjonalnej, w tym również wobec dorosłych osób ze spektrum autyzmu. W raporcie zwrócono uwagę na potrzebę ochrony i pełną realizację praw kobiet z niepełnosprawnościami (brak ochrony przed przemocą domową i instytucjonalną, brak poszanowania praw reprodukcyjnych, utrudniony dostęp do edukacji i rynku pracy). Zwrócono uwagę na brak dostrzeżenia potrzeb osób niepełnosprawnych w oficjalnych programach publicznych. Kolejnym postulatem Komitetu jest zagwarantowanie niezależnego życia osobom z różnymi niepełnosprawnościami, a także rezygnację z instytucji ubezwłasnowolnienia na rzecz systemu wspieranego podejmowania decyzji. Obecnie ubezwłasnowolnienie jest jednym z popularniejszych procederów, które często bezpodstawnie zabiera możliwość decydowania o własnym życiu. Rekomendacją horyzontalną jest szerokie włączenie środowiska osób z niepełnosprawnościami do tworzenia polityk społecznych, w tym konsultacje społeczne. Zalecenia Komitetu ONZ są zbieżne z najważniejszymi postulatami zgłaszanymi przez osoby z niepełnosprawnościami i jednocześnie wskazują kierunek niezbędnych zmian (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2018).

4. Przyczyny przemocy wobec osób z autyzmem

Jak wykazano wcześniej, agresorzy wybierają jako ofiarę osobę o specyficznym sposobie funkcjonowania. Osoby ze spektrum autyzmu oprócz wspomnianych wcześniej odmiennych sposobach postrzegania rzeczywistości mogą (jednak nie jest to symptomem bądź cechą autyzmu) być osobami nadpobudliwymi psychoruchowo lub/ oraz osobami z obniżoną sprawnością fizyczną. Zdarza się, że osoby z autyzmem mają trudności z koncentracją, a także ze względu na odmienny sposób uczenia się mogą mieć trudności z przyswojeniem wiadomości w szkole tradycyjnej. Jednostki neuroatypowe często mają wysoki poziom lęku, co może być spowodowane odmiennym profilem sensorycznym, np. nadwrażliwością słuchową bądź prowadzeniem terapii metodami dyrektywnymi. Osoby w spektrum autyzmu mogą cechować się tzw. społeczną naiwnością, co spowodowane jest trudnościami w interpretacji intencji drugiej osoby. Jednostka neuroatypowa poprzez źle nabyte sposoby interakcji z otoczeniem może być osobą nieakceptowaną wśród rówieśników, co może kumulować „nachalność” w relacjach. Wiąże się to z niezrozumieniem przez kolegów, koleżanki czy kadre pedagogiczną. Osoby neuroatypowe, których postrzeganie siebie bazuje na wiedzy o autyzmie, jako deficycie, może wykazywać się niskim poczuciem

własnej wartości (Kantar, 2019). Jak wcześniej wykazano, są to cechy ofiary pasywnej (biernej) i/lub prowokującej.

Zidentyfikowanie problemu przemocy wobec osób ze spektrum autyzmu sprawia, że skala zjawiska nie jest oczywista. Ofiary przemocy mogą wykazywać tzw. trudne zachowania, sprawiając wrażenie osób problemowych, jednak w rzeczywistości to one potrzebują pomocy. Często uczniowie ze spektrum autyzmu są prowokowani przez swoich rówieśników, przeciążani emocjonalnie i psychicznie, co skutkuje wybuchem agresji z ich strony. Trudności komunikacyjne mogą sprawiać, że dana osoba manifestuje doświadczanie krzywdy w wyuczony przez siebie sposób. Agresorzy wykorzystują brak możliwości poszukiwania pomocy przez ofiarę. Osoba w spektrum autyzmu doświadczająca przemocy może nie być świadoma swojej niekorzystnej sytuacji np. w kontekście przemocy symbolicznej, instytucjonalnej lub przemocy psychicznej.

Trudności, z jakimi borykają się osoby ze spektrum autyzmu, czyli brak zrozumienia, poszanowania i akceptacji ich odmiennego postrzegania rzeczywistości, dążenie do normalizacji życia każdej osoby (przemoc symboliczna), sprawia, że częściej stają się oni osobami prześladowanymi, bądź doświadczającymi przemocy. Najczęściej osoby z autyzmem same podejmują próby rozwiązania swojej sytuacji ze względu na trudności komunikacyjne i społeczne (T. Atwood, 2015, s. 114). W związku z powyższym rzadziej osoby te otrzymują pomoc i wsparcie odpowiednich osób bądź instytucji.

5. Rekomendacje dla praktyki

Działania ruchów self-advokatów

Niewątpliwy wpływ na społeczne postrzeganie osób z autyzmem ma rozwijający się w Polsce ruch obywatelski osób niepełnosprawnych z zaburzeniami rozwoju, niepełnosprawnością intelektualną i innymi. Ruch ten ma na celu propagować prawo osób niepełnosprawnych do decydowania o swoim życiu, wypowiedaniu się we własnym imieniu oraz o posiadaniu równych praw, jak osoby pełnosprawne. Self-advokatura to bezpośrednie występowanie we własnym imieniu (E. Sobol, 2012). Dzięki tej idei osoby z autyzmem uczą się mówić o swoich potrzebach, prawach, oczekiwaniach, podejmować autonomiczne decyzje oraz sprawować większą kontrolę nad własnym życiem. Samorzecznictwo to także reprezentowanie swoich interesów na zewnątrz, aktywizacja w życiu społecznym. Ma ono na celu zapobieganie wykluczeniu osób neuroatypowych oraz poprawę partycypacji tych osób w

społeczeństwie. Samorzecznicy często występują na konferencjach, spotykają się bezpośrednio ze specjalistami, nauczycielami czy rodzicami osób niepełnosprawnych szerząc świadomość o danej niepełnosprawności (E. Zakrzewska-Manterys, 2016). Osoby te piszą artykuły, publikacje, książki czy blogi o swoim życiu i o realnym postrzeganiu problemów osób z autyzmem. Działalność samorzeczników wpływa na zmianę sposobu myślenia o sobie, traktowanie siebie jako osoby z możliwościami. Ponadto buduje poczucie podmiotowości osób ze spektrum autyzmu, ich godności, autonomii i odpowiedzialności. W ramach działalności self-adwokackiej osoby neuroatypowe mają możliwość zapoznania się z własnymi prawami, obowiązkami obywatelskimi, podnoszone są kompetencje komunikowania się z otoczeniem i sygnalizowaniem swoich potrzeb. Samorzecznicy pomagają w zdobyciu wiedzy na temat zadań lokalnych placówek urzędowych czy innych instytucji wspierających osoby niepełnosprawne. Ruch ten ma również na celu podniesienie jakości życia, przeciwdziałanie wykluczeniu osób z autyzmem. Przykładem organizacji wspierających samorzecznictwo jest Fundacja Prodeste oraz wywodzący się z niej ruch „Jasna Strona Spektrum”. Skupia on osoby ze spektrum autyzmu, które aktywnie uczestniczą w celu poprawienia jakości życia osób z zaburzeniami rozwoju, w tym z niepełnosprawnością intelektualną. Innym przykładem działalności samorzeczników jest inicjatywa „Chcemy całego życia”, która stanowczo przeciwstawia się marginalizacji w systemie uczniów z autyzmem. Kampania społeczna „Chcemy całego życia” w 2020 roku opierała się na hasle „Dzieciństwo bez przemocy – dorosłość bez lęku”. W okresie tzw. miesiąca autyzmu samorzecznicy ze wspomnianej inicjatywy prowadzili wykłady, webinary, udostępniali artykuły, aktywnie promowali informacje na temat działań profilaktycznych oraz strategii pomocy osobom ze spektrum autyzmu dotkniętym przemocą, a także przekazywali wiedzę na temat skutków doświadczania krzywdy.

Niestety wciąż ruch samorzeczników można traktować jako ruch działający na zasadzie stawiania postulatów i myślenia życzeniowego. Związane to jest z małą działalnością w obszarze administracji publicznej, w tym w działalności politycznej. Coraz częściej samorzecznicy kierują swoje pisma bezpośrednio do ministrów, czy do rzecznika praw osób niepełnosprawnych w Polsce. Prośby te nierzadko są rozpatrywane pozytywnie, jednak dotyczą często indywidualnych przypadków. Wciąż brakuje w systemie politycznym osoby lub osób z ruchu samorzeczników, które mogłyby przedstawić perspektywę osób niepełnosprawnych i wdrożyć strategie poprawiające jakość życia tej grupy.

Pozycja osób ze spektrum autyzmu w świecie będzie stale zagrożona, stąd szczególne znaczenie ma przygotowywanie tej grupy osób do osobistego zaangażowania w promowanie i obronę swoich praw.

Zalecenia ogólne w przeciwdziałaniu przemocy wobec osób z autyzmem

W literaturze przedmiotu na temat przemocy wobec osób ze spektrum autyzmu dostrzegają również potrzebę działań profilaktycznych poprzez:

- działania skierowane do osób z autyzmem:
 - wsparcie osób ze spektrum autyzmu w sferze kontaktów z rówieśnikami i umiejętności społecznych (trening umiejętności społecznych; ćwiczenie relacji międzyludzkich; rozwijanie samodzielności i samoświadomości; realna integracja grupy; wykorzystanie mocnych stron ucznia ze spektrum autyzmu do tego, by pozytywnie przyciągnął uwagę i zyskał w swoim środowisku uznanie; wspieranie rozwoju mentalizacji; tworzenie grup samopomocowych, udział w ruchach samorzeczników),
 - wspieranie rozwoju komunikacji (zapewnienie kanału komunikacyjnego w sposób tradycyjny lub poprzez wykorzystanie metod alternatywnych/wspomagających; wzmocnienie kompetencji komunikacyjnych np. znaczenia metafor, przenośni, zapewnienie zajęć logopedycznych wspierających rozwój mowy),
 - wsparcie dorosłych osób ze spektrum autyzmu (działania upełnomocniające wobec osób z autyzmem, które mają przede wszystkim służyć: uzyskaniu kontroli i wiary we własną skuteczność, wyznaczeniu celu życiowego, zwiększeniu samooceny, a także rozumieniu i pełnieniu wybranej roli społecznej; aktywizacja zawodowa; wsparcie systemowe osób po 24 r.ż.; asystent osoby z autyzmem np. asystent studenta),
- działania skierowane na otoczenie:
 - zwiększanie świadomości na temat autyzmu (organizowanie warsztatów z udziałem samorzeczników, propagowanie idei neuroróżnorodności, kampanie kierowane do społeczeństwa, a także do rodziców, nauczycieli i terapeutów osób z autyzmem, warsztaty w szkołach na temat osób ze spektrum autyzmu),
 - zwiększenie liczby specjalistów w placówkach oświatowych (szkolenia i warsztaty dla kadry pedagogicznej, psychologów, lekarzy z zakresu wiedzy na temat autyzmu oraz metod pracy, zmiana programów nauczania z uwzględnieniem specyfiki funkcjonowania i uczenia się osób z autyzmem),

- zwiększenie dostępności różnorodnych metod terapii (poszerzenie informacji na temat metod i terapii relacyjnych),
- dostosowanie szkół/klas do potrzeb osób ze spektrum autyzmu (np. pokój wyciszeń),
- zwiększenie działalności na rzecz osób z autyzmem w obszarze administracji publicznej oraz politycznej.

Programy przeciwdziałaniu przemocy wobec osób ze spektrum autyzmu

T. Atwood zaproponował program wspomagający. Opiera się on na następujących zasadach:

- podejście zespołowe (wewnątrz szkolny, jednolity system wygaszający zjawisko przemocy w szkole),
- szkolenie personelu (umiejętności nadzorowania sytuacji, pracy nad trudnymi zachowaniami uczniów neurotypowych oraz ze spektrum autyzmu, umiejętności pracy z dzieckiem z autyzmem),
- należyta sprawiedliwość (w odpowiedzi na zaczepki, dokuczanie i szydzenie przez innych uczniów dzieci mogą reagować agresją lub autoagresją, należy rozważnie przyjrzeć się danej sytuacji i sprawiedliwie oraz konsekwentnie reagować na trudne zachowania w szkole np. dziecko z autyzmem zachowało się agresywnie na prześladowanie przez innych, ponosi również konsekwencje tak jak i tamci uczniowie). Waga sprawiedliwości to strategia, mająca pomóc dzieciom, które niewłaściwie oceniają zakres odpowiedzialności w sytuacjach konfliktowych. Jest to edukacyjna strategia, która wzrokowo pomaga dziecku zrozumieć stopień ważności – wagę – konkretnego zachowania, a także to, dlaczego w ogólnym rozrachunku waga dowodów służy określeniu stopnia odpowiedzialności i konsekwencji).
- mapa świata dziecka (stworzenie mapy obiektów i okolicy dla dzieci zagrożonych przemocą, która pomoże opiekunom zwiększenie nadzoru w danych miejscach),
- pozytywna presja rówieśnicza (regularne prowadzeni zajęć na temat przemocy, konsekwencji takich zachowań),
- system kumpla/opiekuna (wyznaczenie funkcji w klasie dziecku o wysokim poziomie empatii i statusie społecznym w celu monitorowania sytuacji dziecka w spektrum autyzmu, przekazywania informacji o incydentach, a także w celu wzmocnienia pozycji ucznia z autyzmem w klasie),

- strategie dla ofiary prześladowania (np. spędzanie przerw w szkole wśród rówieśników, unikanie izolowania się od innych osób, ignorowanie agresora, rozmawianie z rodzicami i nauczycielami),
- strategie dla zespołu specjalistów (rozmowy komiksowe, czyli rysowanie danej sytuacji i rozmowa na temat zdarzenia, dostarczanie źródeł książkowych dziecku na temat bohaterów w podobnej sytuacji, wzmacnianie roli rodzica) (T. Atwood, 2015, s. 117 – 126).

Program kształtowania samowiedzy w celu przeciwdziałaniu przemocy wobec osób ze spektrum autyzmu

Dzięki „wyposażeniu” danej osoby w kompetencje komunikacyjne, kompetencje społeczne, a także przede wszystkim w zdolność do dokonywania wyborów oraz stanowienia o sobie można skutecznie przeciwdziałać przemocy. Osiągnięcie autonomii przez osoby z autyzmem jest częścią działań psychoedukacyjnych. W czasie trwania tego procesu wymagany jest kompromis pomiędzy zależnością a autonomią. Jak wskazuje M. Walkiewicz-Krutak (2015, s. 114 – 115) autonomia to samodzielność wykonywania zadań życiowych i funkcjonowanie pozbawione zależności od pomocy i wsparcia innych. Zgodnie z literaturą przedmiotu przedstawia się dwa kierunki poprawy warunków i jakości funkcjonowania społecznego osób z niepełnosprawnością: normalizacja i autonomia osób niepełnosprawnych.

Kształtowanie autonomii osób z autyzmem należy rozpocząć w pierwszych fazach rozwoju dziecka i powinny one obejmować oddziaływanie, aż do momentu uzyskania maksymalnej niezależności przez daną osobę. Samowiedza jest częścią składową autonomii. Rozwój samostanowienia pozwoli osobom z autyzmem nawiązywać relację oparte na partnerstwie, a nie na przewadze osoby neurotypowej, która to dotychczas dokonywała wyborów i „zarządzała” osobą w spektrum autyzmu. Dzięki temu zamiast nasilania się trudności i związanych z nimi niepowodzeń w relacjach z innymi osobami, czy zamiast wysokich oczekiwań w szkole, w rodzinie, w środowisku społecznym można zwiększać samowiedzę osób z autyzmem i tym samym wzmacniać ich poczucie pewności siebie. Należy rozwijać wiedzę z zakresu swoich mocnych i słabych stron. W ramach psychoedukacji zapoznać ze swoimi sposobami reagowania na sytuacje. Należy poznać zalety i umiejętności oraz pokazać, jakie są sposoby radzenia sobie z niepowodzeniami. Warto promować szacunek do różnorodności i odrzucić trend podążania za „normą” i dostosowywaniem osób do środowiska czy społeczeństwa. Zamiennie do normalizacji osoby niepełnosprawnej powinno się wzmacniać świadomość społeczną, czyli niejako dostosowywać społeczeństwo czy

środowisko do neuroróżnorodności. Dzięki kształtowaniu autonomii można skupić się na rozwiązaniach, a nie „walczyć” z autyzmem. Należy uczyć osoby w spektrum autyzmu radzenia sobie w danych sytuacjach, pokazując różne możliwości.

Adekwatna samowiedza ma znaczenie dla osób ze spektrum autyzmu. Dzięki temu jednostki te potrafią identyfikować i komunikować własne zainteresowania, potrzeby oraz lepiej radzą sobie z emocjami. Ponadto komunikują oni swoje przekonania oraz wartości. U osoby z rozwiniętą wiedzą o sobie zarysowuje się realna samoocena, zrozumienie i zaakceptowanie swojej diagnozy, a także chęć walki o swoje prawa. To także możliwość rozwinięcia swojej własnej tożsamości, wyrażania siebie samego (Kanar M., 2019).

Temat kształtowania samowiedzy osób z autyzmem można odnaleźć w zagranicznych publikacjach m.in. program „I’m special”. Jest to program dostępny w wersji anglojęzycznej napisany przez Petera Vermeulena (2013) z dostosowaniem do odbiorców w wieku od 9 lat do 18 roku życia. Zajęcia są szczegółowo opisane, zawierają informację na temat metody pracy, potrzebnych środków dydaktycznych oraz opis ćwiczeń i zadań. Zajęcia można przeprowadzać w formie indywidualnej lub grupowej z rówieśnikami. Autor zapewnia, że materiał jest dostosowany do różnych grup osób niepełnosprawnych intelektualnie oraz z niepełnosprawnością sprzężoną: z autyzmem i niepełnosprawnością intelektualną. W najnowszym wydaniu są również zajęcia dla rówieśników i rodzeństwa dzieci z autyzmem (P. Vermeulena 2013).

Autorka niniejszego artykułu proponuje w swoim programie rozwijanie samowiedzy osób ze spektrum autyzmu w oparciu o kategorie wiekowe: dzieci, młodzież oraz osoby dorosłe. Program skupia się na kształtowaniu samoświadomości w kategorii osobowościowej, społecznej, intelektualnej oraz fizycznej. Program psychoedukacji związany z rozwijaniem wiedzy o sobie to przede wszystkim treści zindywidualizowane i dopasowane do danej osoby. Program ten będzie dostępny od 2023 roku.

Rozwijanie samowiedzy wzmacnia poczucie własnej wartości, akceptację samego siebie, umożliwia poznanie swoich potrzeb i wartości oraz możliwości wyboru. To także uczenie się większej cierpliwości w realizacji potrzeb, a także zaufanie do siebie i swoich uczuć, danie swoje prawa do spontanicznych reakcji, wypowiedania myśli i opinii. Osoba, która przejawia cechy autonomii oraz adekwatnej samowiedzy, ma zapewnione poczucie bezpieczeństwa, nie boi się więzi i kontaktu z innymi osobami m.in. ze względu na umiejętność stawiania granic. W swojej postawie potrafi zachować asertywność tak, aby nie ranić uczuć innych osób, szanować ich granice i odrębność. Tym samym osoba o rozwiniętej

autonomii i świadoma siebie jest w mniejszym stopniu narażona na działania o charakterze przemocowym ze strony innych osób.

Bibliografia:

- Attwood T., 2015, Zespół Aspergera – kompletny przewodnik, Gdańsk.
- Buława-Halasz J., 2015, Przemoc symboliczna w rehabilitacji osób autystycznych, Szczecin.
- Czermierowska-Koruba E., 2015, Agresja i przemoc w szkole czyli co powinniśmy wiedzieć, by skutecznie działać, Warszawa.
- Furgał E. 2019, Neuroróżnorodni. Jak zmieniało się myślenie o autyzmie, „Znak”, nr 766.
- Filipek A., 2017, Wspomaganie człowieka dorosłego w sytuacji przemocy w rodzinie, Białystok.
- Grygorczuk A., Dzierżanowski K., Kiluk T., 2009, Mechanizmy psychologiczne występujące w relacji ofiara–sprawca przemocy, tom 6, nr 2.
- Helios J., Jedlecka W., 2017, Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane, Wrocław.
- Kanar M., 2019, Samoświadomość w ujęciu kognitywnym, a spektrum autyzmu , nr 5, s.76-89.
- Karpman S., 1968, The Drama Triangle Script Drama Analysis „Transactional Analysis Bulletin” t. 7, nr 26.
- Kmieciak-Baran K., 1998, Przemoc wobec dzieci – diagnoza i interwencja, [w:] Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej, red. J. Papież, A. Płukis, Toruń.
- Ławicka J., 2019, Godność i prawo do bycia człowiekiem. O przemocy wobec dziewcząt i kobiet ze spektrum autyzmu, „Metody terapii” nr 7/2019.
- Maciarz A., Biadasiewicz M., 2010 Dziecko autystyczne z zespołem Aspergera, Kraków.
- Nowak A., Pietrucha-Hassan M., 2013, Temat tabu – przemoc seksualna, „Niebieska Linia”, nr 3/86.
- Pisula E., 2008, Dziecko z autyzmem jako ofiara przemocy, „Dziecko krzywdzone”, nr 1(22)
- Płatos M., 2016, Ogólnopolski Spis Autyzmu, Warszawa.
- Roszak J., 2009, Kulturowe uzasadnienie przemocy seksualnej, „Niebieska Linia”, nr 6/65.
- Silberman S., 2015, NeuroTribes: The Legacy of Autism and the Future of Neurodiversity, Avery.
- Sobkowiak M., 2012, Przemoc instytucjonalna w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej, Szczecin.

Sobol E., 2012, Słownik języka polskiego PWN. Warszawa.

Sullivan P.M., Knutson J.F., 2000, Maltreatment and disabilities: a population based epidemiological study, „Child Abuse & Neglect”, nr 24.

Walkiewicz-Krutak M., Wyzwania emancypacyjne w kontekście autonomii dorosłych osób z niepełnosprawnością wzroku, Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej, nr 10/2015.

Vermeulen P., 2013, I am Special: A Workbook to Help Children, Teens and Adults with Autism Spectrum Disorders to Understand Their Diagnosis, Gain Confidence and Thrive Kansas.

Zakrzewska-Manterys E. 2016, Niezwykła idea i zwykli ludzie. Self-adowkatura upośledzonych umysłowo, „Bardziej kochani”, nr 1/2016.

Publikacje internetowe:

Borowski M., Przemoc w rodzinie - Violence in the family, 2012
<http://www.korzan.edu.pl/konferencja/referaty/borowski.pdf> [Dostęp: 10.06.2022]

GUS, 2020, Ofiary gwałtu i przemocy domowej, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/wymiar-sprawiedliwosci/wymiar-sprawiedliwosci/ofiary-gwaltu-i-przemocy-domowej,1,1.html> [Dostęp: 10.06.2022]

World report on violence and health, 2002, Violence – a global health problem, WHO - Sprawozdanie na temat przemocy i zdrowia na świecie, rozdział 1 Przemoc - globalny problem zdrowotny <http://www.who.int/publications/en/> [Dostęp: 10.06.2022]

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, 2018,
<https://www.gov.pl/web/rodzina/konwencja-o-prawach-osob-niepelnosprawnych> [Dostęp: 10.06.2022]